"פעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל שכל המניח תפילין על ראשו יקרו את מוחו"

(שבת קל.)

מדוע אין מסכת משניות על תפילין?!

ואחרי אשר חשב רבי שספרו יבוקר מאנשי מדע העומדים מחוץ להיהדות שיחרצו עליו משפטם לפני כס הממשלה המרכזית ברומא, נבין למה השמיט ממשנתו הרבה דברים חשובים עקרים בתורת ישראל, והוא נצר משרשי בית דוד לא הזכיר תקות ישראל ותוחלתו הגאולה העתידה ע״י משיח בן דוד כאשר הזכיר ענין תחיית המתים ג).

כן לא שנה ענין חנוכה והלכותיה במשנה ד), בעוד אשר להלכות פורים קבע מסכת מיוחדת, שזהו לאשר כל כאלו היו למורת רוח הרומיים שחשבום כענינים פוליטיים חגיגת הנצחון הלאומי ותקות חפשיותו ה).

ובעמדינו בקרן אורה זו נבין אי אלה השמטות שלא קבע רבי במשנתו, הלכות שידיעתן מוכרחת להחיים הדתיים ופרטיהן רבות כמו הלכות תפילין מזוזה וגרים, רבינו הגדול הרמב״ם בפהמ״ש מנחות פ״ד כתב שלכן לא הובאו במשנתינו יען שהיו ידועים ונהוגים בעם בכלליהם ופרטיהם ו), אבל הן ההיפוך ידענו כי העם התרשלו מאד בהנחת תפילין ז), ביחוד הן הפרטים המסתעפים אפני עשייתן רבים הם, וכבר בימי התנאים הקדמונים היו חלוקי דיעות בהרבה מעניניהם, ואיך אפשר כי העם ידעום כל כך בפרטות עד שלא מצא רבי לנחוץ לשנות אותם במשנתו?

אמנם ידענו כי רדיפות הרומיים בימים אלה היו נגד הלאומיות ולא נגד דת ישראל ח), שהרשות השתדלה להטביע חותמה על מראה אזרחיה תלבושתם וביתם ט), ולכן גזרו על התפילין שלבשו כל היום ואמרו כי כל המניח תפילין ינקרו את מחו שבת ק״ל ע״א, וכן גזרו על המזוזה ראה יומא י״א ע״א י).

ישראל קדושים בחפצם לקיים מצות דתם גם בזמן הגזירה הערימו לעשותן כאלו המה דברים סגוליים או מעשה צחוק ושעשועים יא), התפילין עשו מעוגלות כקמיעות, והמזוזה הניחו תחת הדלת או במקל שהעמידו אצל הדלת, ולכן הזהירו אותם חכמינו באמרם העושה תפלתו עגולה סכנה ואין בה מצוה, מגילה כ״ד ע״ב יב), תלאה — המזוזה — במקל או שהניחה תחת הדלת סכנה ואין בה מצוה, מנחות ל״ב ע״ב יג), כי למצוה אין יוצאין בכזה אבל הקסדרים יחשבו גם העושה כן כעובר על גזירת המלכות.

והנה חזיון מפליא נראה לנו בחמשים שנה אשר בין חורבן הבית ומלחמת בר כוכבא ואדריינוס היא התפשטות תנועת ההתגיירות, הרבה מאצילי רומא וגם ממשפחת הקיסר עזבו עמם ודתם והתיהדו, בחצר נירון קיסר היו הרבה בנות אצילים מסורות אל היהדות, מהם הוצאו על זה להורג כמו הקונסול פלביוס קלמנש בן דודו של הקיסר דומיטינוס עם אשתו דומיטלה שנשפטו למות על התדבקם בתורת ישראל, כן נענשו הרבה בהחרמת נכסים ובגלות מארץ מולדתם, ובכלל אסרו מושלי רומא בכל תוקף את ההתגיירות, מובן כי במצב כזה לא יכול רבינו הקדוש לקבוע במשנתו הלכות גירות יד).

הלכות אלו והדומות להן שלא יכל רבי לסדרן במשנתו נשארו גם הלאה במכילתות ובריייתות פרטיות של התנאים ותלמידיהם עד שנקבעו בתלמוד ומסכתות קטנות.

ג) בסנהדרין פ״י מ״א ואלו שאין להם חלק לעוה״ב האומר אין תחיית המתים מן התורה, אבל ענין משיח לא הוזכר כעיקר בדת רק בדרך אגב בברכות י״ב סע״ב כל ימי חייך להביא ימות המשיח, כהזכרת חנוכה ציינתי בההערה הבאה.

ד) כי אם בדרך אגב כמו בבכורים פ״א מ״ו מן החג ועד חנוכה מביא — בכורים — ואינו קורא, בראש השנה פ״א מ״ג על שלשה חדשים השלוחין יוצאין על כסלו מפני חנוכה, במגילה פ״ג מ״ד ומ״ה בענין קריאת התורה, ובב״ק פ״ו מ״ו הניח חנוני נרו מבחוץ החנוני חייב ר״א בנר חנוכה פטור, ועוד רמז לחנוכה בתענית פ״ד מ״ד כל יום שיש בו הלל, אבל לא יחד להלכותיה המרובות פרק בפני עצמו.

ה) ראה שבת כ״א ע״ב נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו, והנה רש״י ז״ל כתב בד״ה בשעת הסכנה שהיה להם לפרסים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית ע״ז שלהם, אבל הן עבודת השמש וכהניה החברים, נתפשטו בבבל ימי האמוראים במלוך ארשיד בפרס, ולא יתכן כי הברייתא הקדומה תסוב על זה, ויפה כתבו בתוס׳ שם מ״ה ע״א כי שעת סכנה זו לאו סכנת חברים היא אלא סכנת גזירה שלא להדליק נר חנוכה ביחוד, שזהו למען לא יחוגו נצחון ההתקוממות, וראה בירושלמי סוכה פ״ה כה״א, ומענין מה שהובא בהלכות גדילות הל׳ סופרים (וויניציאה ש״ח) קמ״א ע״ד שזקני בית שמאי וזקני בית הלל כתבו גם מגילת בית חשמונאי אבל אז בימי מלכות הורדוס לא נתפרסמה וכן נשארה בתור מגילת סתרים ולא עלתה לדורות.

ו) הר״מ יכתוב שלכן לא הובא גם סדר תפלה לאשר כל כך ידוע היה בעם כולו, אולם הן להיפך נווכח מאמרם בויק״ר פכ״ג ר׳ אלעזר אזל לחד אתר א״ל פרוס על שמע אמר לית אנא חכים עבור לפני התיבה אמר לית אנא חכים וכו׳, וראה ברכות מ״ח ע״א בינאי המלך שקטל רבנן ולא הוי אינש לברוכא, ועיין במדרש חזית פס׳ כשושנה בין החוחים, אמנם לא היה זה מעין מלאכתו של רבינו הקדוש במשנתו, ובאמת לפירוש הרבינו הנגאל בעירובין מ׳ ע״ב והמג״א באו״ח ר״ס ס״ח מצינו שהיה להם סדר ערוך לתפלת המועדים, וראה שבת קט״ו ע״ב הברכות והקמיעות אי מצילין בשבת מפני הדליקה מוכח שהיו כתובות בספר.

ז) המקורות ראה בספרי נפש היה או״ח סי׳ כ״ה סע׳ ב׳ באריכות.

ח) ראה גם בראש השנה ל״ב ע״ב מ״ש הלל דבראשון משום דזריזין מקדימין למצות תקיעה נמי נעביד בראשון אר״י בשעת גזירת המלכות שנו, ובירושלמי שם, מעשה שאירע פעם אחת תקעו בראשונה והיו השונאין סבורין שמא עליהם הם הולכים ועמדו עליהם והרגום, מגו דאינון חמי לון קראי שמע ומצליין וקוראין באורייתא מצליי ותקעין אינון אמרין בנימוסין אינון עסוקין, וראה הלאה פרק זה הערה ט׳ וי״ד.

ט) אמנם מתפלאים אנחנו למה גזרו ביחוד על מצות אלו, אבל הן כשיעידו המקורות יתבטלו הסברות ואין לכחש מציאת הגזירה נגד המניח תפילין וכמובן ביחוד יכלה הגזירה לשלוט באלו שהלכו כל היום בתפילין גם ברחובות קריה, וכן גזרו על הקובע מזוזה בפתחו ומובן שביותר בפתח המפולש לשוק, והנה ראינו גם בהעבר הקרוב שניקוליי הרשע שר״י גזר לקצוץ פאות הראש וכנפי בגדים ארוכים ברחובות העיר מי שלא הזדרז לעשות כן מעצמו.

י) ובזה יופיע אור חדש על מנהג קדום אשר כותבין על קלף המזוזה מבחוץ תיבות „כוזו במוכסז כוזו" הן הנה האותיות הסמוכות להשמות ה׳ אלקינו ה׳ ראה טור יו״ד סי׳ רפ״ח ובעקרים מאמר ב׳ ס״פ כ״ה, והנה לא גלו הראשונים טעמו ושרשו של המנהג ומתי התחילו לעשות כן, אולם מבבלי מנחות ל״ב שהבאתי מבואר כי גם בזמן הגזירה השתדלו לעשות עכ״פ זכר להמצוה וכן כתב הסמ״ק במצוה כ״א אם יגזרו שלא יניחו תפילין ראוי שתעשה לך סימנים וכו׳ וכן תעשה סימנים על מזוזות ביתך ובשעריך וכו׳, ומעתה יתכן כי בזמן הגזירה כתבו כסימן וזכר במקום המזוזה את אלו האותיות הסמוכות להשמות ה׳ אלקינו ה׳ שבפס׳ שמע ישראל, כאשר מצינו במעשר שני פ״ד מי״א שבשעת הסכנה היו כותבים תי״ו תחת תרומה וכזה, וגם אחרי כן לא נתבטל בשמע שנקבע בקדושה (טור או״ח ס״ס תכ״ג מתשובות הגאונים) כהפטרות (תשבי ערך הפטרה) יראו עינינו בערבית (שו״ת הרשב״א ח״א סי׳ י״ח) ברכת מעין שבע בערבית של שבת (שבת כ״ד ע״ב) וכדברי הירושלמי כתובות פ״א ה״ה אע״פ שבטל השמד המנהג לא בטל.

יא) ראה ר״ן ראש השנה פ״ב על משנת התוקע לתוך הבור וכו׳ שהביא כתב רבינו האי גאון ז״ל שדברים הללו היו צריכים להם בימי השמד והמלכיות שהיו מתיראין מהן מלתקוע בגלוי, והדברים האלו יאירו הרבה הלכות תלמודיות באפני קיום המצות אשר נראות כזרות, בעוד שבאמת חקרו עליהן כשלא היה באפשרות לקיים המצות והוכרחו לעשות בשינוי.

יב) רש״י ז״ל פירש סכנה שלא תכנוס בראשו, אבל זהו תמוה כי מהו הסכנה בעגולה יותר מבמרובעת והנכון בדברי התוס׳ שם סכנה מפני הבולשת. כמבואר בראבי״ה מגילה סי׳ תקפ״ט שמעתי מפרשים דסכנה משום שגזרו על התפילין כדאיתא במעשה דאלישע בעל כנפים, וגם גבי מזוזה נמי גזרו כדאיתא בפ״ק דיומא, והפי׳ דמסתכן על חינם ולא עלתה בידו מצוה כו׳, ולא משום סכנה מחו דדבר תמוה לפרש כן.

יג) וסיימו שם של בית מוגבז היו עושין בפנדקותיהן כן זכר למזוזה, כי בית מוגבז התגיירו בסתר (ראה גם בהגרש״ש כתובות ז׳ ובנו הגר״מ שטרשין בב״ב י״א), והנה מצוי היה להסתיר בחלל המקל ראה כלים פי״ז מט״ז מקל שיש בו בית קיבול מזוזה, וכן להסתיר תחת הדלת ראה ברכות י״ח ע״ב בצנורא דדשא ובירו׳ סוטה פ״ג ה״ג מגילתה נגנזת תחת צירו של היכל ובילקוט פ׳ וילך אמר משה רבש״ע הנח עין אחת שלי תחת הדלת וכו׳.

יד) אם כי שנה מסכת עבודה זרה שנאסרה לישראל, שכבר העירו החוקרים (ראה גם די״י ח״ב צד 252) כי אדריינוס לא אנס היהודים לעבוד ע״ז כאנטיוכוס בשעתו כי אם להעבירם על מצות פרטיות שחשבם למנהגי הלאום, אם שבכלל לא נוכל לעמוד על ענין גירותיהם בכל הימים והתקופות, כי למה גזרו על שמע ולא גזרו על כל התפלה, ולמה גזרו על הקריאה בתורה ולא על ההפטרה וכדומה וראה למעלה הערה ט׳.

[מתוך: יסוד המשנה ועריכתה
-הרב ראובן מרגליות
עמ׳ כב-כד]